Наталя Квасневська,
доктор юридичних наук,
суддя Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ

УДК 343.1

Перспективи законодавчого забезпечення кримінального судочинства України

Соціально-політичні трансформації, що відбуваються в українському суспільстві впродовж останніх років, суттєво позначаються на розвитку права, істотно змінюють характер правового регулювання суспільних відносин, обумовлюють оновлення законодавства. Це спонукає державу на вжиття заходів для забезпечення безперебійного та стабільного функціонування державних та громадських інститутів, а також захисту прав та свобод людини та громадянина, інтересів суспільства від непередбачуваних соціальних потрясінь; на зміцнення законності та правопорядку.

Досить актуальним та нагальним є потреба теоретичного і практичного напрацювання рекомендацій щодо реалізації положень конституційної реформи 2016 року у сфері правосуддя та особливостей імплементації конституційних засад організації і здійснення судової влади в Україні. У цьому контексті важливо особливу увагу приділяти необхідності проведення досліджень законотворчих новацій у сфері регулювання кримінального судочинства України.

Як відомо, кримінальна і кримінальна процесуальна сфера відрізняються тим, що в них спостерігаються найсуттєвіші обмеження прав громадян порівняно з іншими юридичними галузями. Тому, дотримання вимог наукової обґрунтованості, адекватності, точності та якості законодавчого формування кримінально-правової заборони та порядку кримінального провадження є гарантією справедливого її застосування в практичній діяльності, індикатором дотримання прав і свобод людини та громадянина та зумовлює доцільність вироблення єдиного підходу щодо необхідності законодавчого закріплення дефініцій в Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України. Відсутність прогалин і колізій у законодавчому регулюванні таких відносин сприяє ефективній реалізації кримінального та кримінального процесуального законів, однаковому розумінню їх приписів і відповідно, єдиній правозастосовчій практиці, оптимізує досягнення завдань кримінального провадження та кримінально-правової політики держави, в цілому.

Пріоритетним завданням Верховної Ради України, як єдиного законодавчого органу, на цьому шляху є, насамперед, захист прав і свобод людини, визначення напрямів удосконалення законодавства, усунення негативних тенденцій, що сталися внаслідок непослідовності у здійсненні попередніх етапів судової реформи, забезпечення доступного та справедливого судочинства, прозорості в діяльності судів, якісне оновлення суддівського корпусу.

З огляду на це, відповідно до плану проектів законодавчих актів [1], включених до порядку денного чергової сесії Верховної Ради України восьмого скликання, у сфері кримінально-правової політики розглядались питання: забезпечення окремим категоріям засуджених осіб права на правосудний вирок; запровадження кримінальних проступків; встановлення кримінальної відповідальності за: недбале ставлення до роботи з системою автоматизованого арешту коштів, посередництво у підкупі, невиконання річного фінансового плану державного підприємства, порушення порядку його затвердження/погодження, нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням, умисне пошкодження майна; щодо подань про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт народного депутата України, щодо розширення прав громадянського суспільства у боротьбі з корупцією, посилення відповідальності за деякі правопорушення у сфері поводження зі сміттям; підтвердження легальності походження коштів, внесених у якості застави; забезпечення додаткових гарантій прав учасників кримінального провадження на справедливий суд; вдосконалення здійснення досудового розслідування та судового розгляду кримінальних впроваджень; посилення захисту прав людини у кримінальному судочинстві; щодо права на судовий захист та підтвердження повноважень захисника на участь у кримінальному провадженні; уточнення положень процедури спеціальної конфіскації; слідчих дій; уточнення загальних положень про запобіжні заходи; надання державою спеціального соціального статусу потерпілим від особливо тяжких злочинів та відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди вказаним особам, із обов'язковим відшкодуванням відшкодування державі засудженими понесених витрат; забезпечення права свідка на ефективну правову допомогу; щодо строків розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу; надання суду права не визначати розмір застави у кримінальних провадженнях про тяжкі та особливо тяжкі злочини, які вчинені окремими суб'єктами; оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування, прокурора під час досудового розслідування з метою усунення корупційних проявів; удосконалення інституту угод про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим; визначення підслідності для забезпечення оперативності та ефективності кримінального провадження; підстав для здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами; здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження; удосконалення забезпечення права на необхідну оборону; врегулювання підслідності.

Загалом, питання удосконалення загальних положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України належать до пріоритетних завдань діяльності парламенту. Так, предметом розгляду шостої сесії Верховної Ради України восьмого скликання було понад 80 законопроектів про внесення змін і доповнень до КК України і 25 законопроектів – про внесення змін і доповнень до КПК України. З огляду на суспільну значущість пропонова-

них до урегулювання питань, на характеристиці окремих з них доцільно зупинитись.

Так, проект Закону України „Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо забезпечення окремим категоріям засуджених осіб права на правосудний вирок)" (реєстр. № 2033а від 05.06.2015 р.) [2] спрямований на „запровадження на національному рівні тимчасового механізму перегляду вироків у кримінальних справах, в яких особи були засуджені без належної доказової бази за тяжкі та особливо тяжкі злочини на підставі Кримінально-процесуального кодексу України від 28 грудня 1960 року і досі відбувають покарання, – для забезпечення таким особам права на правосудний вирок та відновлення їхніх прав". Мета цього проекту, на думку його авторів, досягається шляхом доповнення Розділу XI КПК України новими пунктами 16-1–16-11, відповідно до яких скаргу на обвинувальний вирок може бути подано безпосередньо до суду апеляційної інстанції, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання.

Однак, варто зауважити, що попри гуманістичну мету досліджуваного законопроекту, слід пам'ятати, що чинний КПК містить норми, які врегульовують питання перегляду судових рішень (вироків, ухвал), що набрали законної сили, включаючи право засудженого на перегляд за нововиявленими обставинами судових рішень, винесених судами відповідно до положень КПК України 1960 року (гл. 32 „Провадження в суді касаційної інстанції", гл. 33 „Провадження у Верховному Суді України", гл. 34 „Провадження за нововиявленими обставинами") [3].

На перший погляд, пропоновані підстави для перегляду обвинувальних вироків охоплюються поняттям „нововиявлені обставини", адже скаргу може бути подано з тієї підстави, що обвинувальний вирок ґрунтується виключно на:

1) явці з повинною та/або показаннях підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, наданих під час дізнання, досудового слідства, які отримані з порушенням права на відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, або від яких відповідний підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий надалі відмовився, або які не підтвердилися під час судового розгляду;

2) показаннях, отриманих від особи, яка спочатку була свідком, а надалі стала підозрюваним, обвинуваченим, підсудним в цій або іншій кримінальній справі;

3) викривлених обставинах, які очевидно не відповідають дослідженим у суді доказам, що мають істотне значення;

4) обставинах, встановлених на підставі доказів, що були отримані з істотним порушенням права особи на захист під час дізнання, досудового слідства чи судового розгляду, – однак перераховані обставини мають дещо іншу правову природу. Разом з тим, деякі з них дійсно потребують доведення. Тому, з метою уникнення дублювання розуміння однакових обставин різними підставами для перегляду вироків, доцільно уточнити приписи цього законопроекту.

Проектом Закону України „Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо забезпечення додаткових гарантій прав учасників кримінального провадження на справедливий суд)" (реєстр. № 2871 від 15.05.2015 р.) [4] декларовано „приведення у відповідність до вимог Конституції України положень чинного Кримінального процесуального законодавства України, утвердженню верховенства права, належних законодавчих гарантій захисту прав і свобод людини, а також зменшення можливості учасниками кримінального провадження зловживань ході судового розгляду". На виконання поставлених завдань пропонується: закріплення принципу неупередженості суддів та підпоряд-

кованості їх лише закону. Крім цього, в поєднанні з запропонованими змінами щодо особливостей судового розгляду та підстав скасування судових рішень у випадках порушення визначених процесуальним законом принципів кримінального судочинства, виключення положень щодо можливості залучення до судового розгляду запасного судді усуває певну правову колізію в розумінні положень частини третьої статті 35 КПК, а також гарантує всебічне дослідження обставин справи відповідно до положень ст. 23 КПК України; відмова від інституту висунення додаткового обвинувачення: отримання відомостей про можливу причетність обвинуваченого до вчинення іншого кримінального правопорушення, щодо якого обвинувачення не висувалось і яке тісно пов'язане з первісним кримінальним правопорушенням, та їх окремий розгляд неможливий, не повинно бути та не може підставою для порушення процедур визначеної процесуальним законодавством щодо проведення досудового розслідування по кожному конкретному кримінальному проступку, а відтак не повинно порушувати прав сторін та учасників процесу.

Підтримуючи необхідність удосконалення питань здійснення судового провадження в кримінальному провадженні, вважаємо за доцільне зауважити, що у ст. 20-1 пропонується закріплення загального принципу здійснення правосуддя у всіх юрисдикційних судових провадженнях, що виходить за межі кримінального процесу і не потребує конституційного дублювання.

Пропоновані правила відводу суддів (зміни до ст. 81 КПК) нагадують приписи КПК 1960 р. і становлять ризики затягування кримінального провадження. Адже у разі заявлення відводу одному, кільком або всім суддям, які здійснюють судове провадження колегіально, справа має бути знята з розгляду і продовження розгляду можливе лише після вирішення питання щодо відводу.

Повернення обвинувального акта прокурору судом зі стадії підготовчого судового засідання можливе лише при невідповідності цього процесуального документа вимогам закону (п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК), тобто вимогам ст. 291 КПК. Обвинувальний акт свідчить про закінчення досудового розслідування. В ньому підводяться підсумки досудового слідства, обґрунтовуються доказами висновки слідчого, прокурора щодо винуватості підозрюваного та юридичної кваліфікації його діянь, формулюється в остаточному вигляді обвинувачення.

Виправлення змісту і форми обвинувального акта є суто діяльністю прокурора і не вимагає відновлення досудового розслідування. За приписами КПК останнє можливе при зупиненні досудового розслідування і ніяк не при поверненні обвинувального акта. Виходячи із розуміння слова «відновлювати» і об'єктивних можливостей оперування ним в кримінальному провадженні, існує ризик ототожнення процесу відновлення досудового розслідування при поверненні обвинувального акта прокурора із інститутом повернення кримінальної справи на додаткове розслідування, який тривалий час піддавався критиці, як перепона на шляху застосування основних засад судочинства — доступу громадян до правосуддя і розумних строків його здійснення; у зв'язку з чим був ліквідований у новому КПК України.

Як свідчить правозастосовча практика, основними причинами повернення обвинувальних актів прокурору є: 1) не відображення у обвинувальному акті всіх анкетних відомостей обвинуваченого, потерпілого, а також не зазначення в ньому прізвища, ім'я, по батькові та займаної посади слідчого й прокурора; 2) відсутність у обвинувальному акті формулювання обвинувачення; 3) неналежне викладення у обвинувальному акті фактичних обставин вчинення кримінального правопорушення та правової кваліфікації кримінального правопорушення.

Проведення будь-яких слідчих або інших процесуальних дій, окрім тих, що зазначені в ухвалі про повернення обвинувального акта в кримінальному провадженні не допускається. Докази, отримані при проведенні процесуальних дій, не визначених в ухвалі про повернення зазначених матеріалів кримінального провадження, згідно з ч. 8 ст. 223 КПК є недопустимими (Лист ВССУ „Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України" від 03.10.2012 № 223-1430/0/4-12). Отже, оскільки проведення визначених судом у підготовчому судовому засіданні процесуальних дій все ж таки має місце, то можна вести мову про продовження (не відновлення) досудового розслідування у таких випадках, в чітко визначених судом законних (граничних) межах.

Зміни до ст. 314 КПК не є виправдними.

У запропонованій редакції ч. 2 ст. 336 КПК визначається, що суд ухвалює рішення про здійснення дистанційного судового провадження за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи інших учасників кримінального провадження. Суд не має права прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений чи/або потерпілий, якщо обвинувачений чи/або потерпілий проти цього заперечує. Запропоновані зміни в частині заборони суду приймати рішення про здійснення дистанційного судового провадження є виправданими лише за умови їх уточнення: мова має йти про заперечення виключно особи, яка перебуває поза межами приміщення суду.

Сумнівним видається положення ч. 9 ст. 375 КПК стосовно того, що окрема думка судді є обов'язковою підставою для оскарження судового рішення. Якщо припустити, що учасники судового провадження, не зважаючи на наявність окремої думки судді, погоджуються з ухваленим судовим рішенням, покладення на них обов'язку його оскаржити всупереч їх волі є необґрунтованим примусом.

З огляду на необхідність реформування системи кримінальної юстиції шляхом упорядкування кримінально-правових норм спрямованих на реалізацію державної політики із гуманізації кримінальної відповідальності особливої уваги заслуговує проект Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків (реєстр. № 2897 від 03.06.2015 р.) [5] спрямований на реалізацію положень КПК України щодо запровадження інституту кримінальних проступків; розмежування правопорушень залежно від ступеня їх суспільної небезпеки; обмеження сфери застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі .

Положення законопроекту передбачають кардинальне (революційне) реформуванням КК України, оскільки обрані підходи одночасно передбачають: зміну загальних засад, на яких він побудований (суттєве розширення критеріїв криміналізації; зміну засад пеналізації; перегляд принципів побудови системи покарань і правил призначення покарання); зміну структури КК України (виділення в ньому не лише нових розділів, а цілих нових Книг); перегляд караності значної кількості діянь; криміналізацію нових, раніше не передбачених у ньому діянь.

Суттєва модернізація кримінального закону, а саме, така об'ємна і соціально значуща потребує попереднього розроблення, обговорення і схвалення його концепції. Відомо, що концепція чинного КК України розроблялася і обговорювалася на різних рівнях не один рік і тільки її попереднє схвалення дозволило розробити проект відносно цілісного, достатньо узгодженого і системного нормативно-правового акту, яким є чинний КК України. Пропоноване докорінне реформування закону про

кримінальну відповідальність доцільно здійснювати шляхом розробки проекту нового Кримінального кодексу.

Запровадження інституту кримінального проступку в правову систему України пов'язане з реформуванням цілої низки галузей права, зокрема, конституційного, кримінального, адміністративного тощо. Також, варто наголосити, що чинній Конституції України закладена концепція єдиного кримінального правопорушення – злочину, тому без внесення відповідних змін у Конституцію України, запровадження інституту кримінального проступку у повному обсязі і у коректний правовий спосіб здійснити практично неможливо.

Проект містить положення, які попри їх позитивність і корисність натомість можуть стати підґрунтям для порушень основних прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, відповідно до проекту, і за злочин і за кримінальний проступок встановлена кримінальна відповідальність. Але при цьому використано не чіткі критерії розмежування цих понять. Так, відповідно до ст. 11-1 Проекту кримінальним проступком "є каране згідно із Загальною частиною та Книгою 2 Особливої частини цього Кодексу винне протиправне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом проступку, яке заподіює шкоду або створює загрозу заподіяння шкоди особі, суспільству чи державі. 2. Протиправними діяннями – проступками можуть бути визнані тільки: - умисне чи необережне діяння, яке заподіює істотну шкоду, яка не є ні значною шкодою, ні тяжкими наслідками; - умисне діяння, яке створює загрозу заподіяння значної шкоди" [5].

Поняття істотної шкоди у проекті не наведено, що нівелює застосований критерій розмежування. Також, потребує роз'яснення поняття суб'єкта кримінального проступку, яке покладено в основу визначення проступку, оскільки в проекті дано визначення поняття загального суб'єкта правопорушення без урахування його видів. Отже, кримінальний проступок за всіма ознаками наведеними у законопроекті є злочином, а не різновидом кримінального правопорушення, оскільки жодної ознаки останнього не виділені. Натомість за кримінальний проступок встановлена кримінальна відповідальність, передбачено судовий порядок його розгляду, за його вчинення проголошується обвинувальний вирок, який містить кримінальне покарання.

Фактично з правової точки зору кримінальний проступок – це різновид злочинів, який від інших відрізняється лише суворістю кримінально – правових санкцій за його вчинення. Таким чином, задекларована у пояснювальній записці до Проекту, ідея гуманізації кримінальної відповідальності не лише не може бути реалізована, а навпаки – перенесення до КК адміністративних правопорушень свідчить про посилення відповідальності за їх вчинення.

Окрім цього криміналізація певних проявів протиправної поведінки не може розглядатися як засіб забезпечення процесуальних прав особи. Це завдання повинно вирішуватися шляхом внесення змін і доповнень до адміністративного законодавства, а не за рахунок визнання тих або інших діянь кримінальними проступками. Запровадження цього інституту без комплексного реформування законодавства, що регулює порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення лише поглибить існуючу процесуально-правову нерівність.

Досить вдалою є пропозиція щодо законодавчого закріплення кримінально-правових принципів та правил кримінально-правової кваліфікації (статті 2-1 – 2-8; 12-1 – 12-4 проекту), проте практична реалізація цих новел буде ускладнена невизначеністю чітких критеріїв розмежування злочинів і проступків. Такими критеріями повинні слугувати насамперед, ступінь тяжкості діяння (середньої і невеликої тяжкості (не-

тяжкі)) та форма вини (необережні злочини).

Також, заслуговує на підтримку положення проекту про доповнення КК України додатком 2 в якому роз'яснено визначення 75 термінів, що мають наскрізне значення для застосування закону про кримінальну відповідальність. Разом з тим, потрібно констатувати, що пропонований перелік термінів (словосполучень), для застосування яких необхідне обмежувальне чи поширювальне тлумачення є далеко не повним.

Зокрема, існує потреба роз'яснення таких термінів як: систематичність (ст.ст. 116, 120 КК), ризик, надзвичайні події (ст. 42 КК), жорстокість та особлива жорстокість (ст.ст. 115, 120, 300, 431, 438 КК), мучення (ст. 127 КК), фізичні страждання (ст. 146 КК), інші насильницькі дії (ст.ст. 126, 127, ч. 2 ст. 405 КК), особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього (ст.ст. 155, 156 КК), надання ... іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення (п. 21 ч. 1 ст. 66 КК), збіг тяжких сімейних обставин, систематичне жорстоке поводження з боку потерпілого (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК) [6] тощо.

Саме визнання кримінального проступку в Україні надасть змогу вирішити проблему визнання суб'єктом кримінальної відповідальності не лише фізичну, але й юридичну особу. Для цього варто переглянути усталений підхід до форм кримінальної відповідальності та запровадити ще одну форму такої відповідальності – кримінальне стягнення, призначення якого не вимагає дотримання жорстких правил, а здійснюється за пом'якшеною у порівнянні з призначенням покарання процедурою.

У цілому, запровадження в національне кримінальне законодавство інституту кримінального проступку має бути здійснене в межах загальної концепції гуманізація кримінальної відповідальності та кримінальної юстиції в цілому і вимагає у першу чергу визначення його місця в правовій системі України шляхом прийняття окремого нормативно-правового акту. Загалом, зміни до чинних кодифікованих актів повинні здійснюватися з урахуванням принципу правової визначеності і з дотриманням правил законодавчої техніки.

Таким чином, в межах поставлених реформаторських завдань на законодавчому рівні залишаються невирішеними: процесуальне забезпечення функціонування в системі судоустрою Вищого антикорупційного суду; існуючий порядок здійснення правосуддя судом присяжних; не уніфікованість процесуальних норм різних видів судочинства; не урегульованість кримінальних проступків; недосконаліть порядку проведення досудового розслідування у формі дізнання; неврегульованість розподілу повноважень між Національним антикорупційним бюро та Державним бюро розслідувань; відсутність концепції трансформації функції підтримання державного обвинувачення, дотримання принципу незалежності прокурора.

Список використаних джерел

1. *Порядок* денний шостої сесії Верховної Ради України восьмого скликання: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://static.rada.gov.ua/zakon/new/WR/pd_index.html.

2. *Про* внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення окремим категоріям засуджених осіб права на правосудний вирок: проект Закону України (реєстр. № 2033а від 05.06.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua

3. *Кримінальний* процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua

4. *Про* внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення додаткових гарантій прав учасників кримінального провадження на справедливий суд: проект Закону України (реєстр. № 2871 від 15.05.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua

5. *Про* внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків: проект Закону України (реєстр. № 2897 від 03.06.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua

6. *Кримінальний* кодекс України : Закон України № 2342-III від 05 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua

Квасневська Н. Д. Перспективи законодавчого забезпечення кримінального судочинства України

У статті наголошується, що питання удосконалення загальних положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України належать до пріоритетних завдань діяльності парламенту. Автор доходить висновку, що зміни до чинних кодифікованих актів повинні здійснюватися з урахуванням принципу правової визначеності і з дотриманням правил законодавчої техніки.

Ключові слова: кримінальне судочинство, судова реформа, кримінальний процес.

Квасневская Н. Д. Перспективы законодательного обеспечения уголовного судопроизводства Украины

В статье отмечается, что вопросы совершенствования общих положений уголовного и уголовного процессуального законодательства Украины принадлежат к приоритетным задачам деятельности парламента. Автор приходит к выводу, что изменения к действующим кодифицированным актам должны осуществляться с учетом принципа правовой определенности и с соблюдением правил законодательной техники.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, судебная реформа, уголовный процесс.

Kvasnevskaya N. Prospects of legislative support of criminal proceedings of Ukraine

The article states that the issue of improving the general provisions of the criminal and criminal procedural legislation of Ukraine is one of the priority tasks of the parliament. The author comes to the conclusion that changes to the current codified acts should be carried out taking into account the principle of legal certainty and compliance with the rules of legislative technique.

Key words: criminal justice, judicial reform, criminal process.